

Για την υπέρβαση των δυϊσμών

Απάντηση στον Π. Σωτήρη

Κατ' αρχήν πρέπει να παρατηρήσει κανείς ότι ασφαλώς και δεν «πρέπει να φοβόμαστε τον υλισμό», όπως δεν πρέπει να φοβόμαστε τις όποιες ιδέες, έννοιες ή θεωρίες. Οφείλουμε, αντιθέτως, να διερευνάμε την «κοινωνική τους σημασία», όπως θα έλεγε ο Μαρξ. Οι έννοιες και οι κατηγορίες της συνείδησης, της σκέψης και συνεπώς και της επιστήμης, όπως επίσης τόνισε κατ' επανάληψη ο Μαρξ, έχουν «κοινωνικό-ιστορικό» περιεχόμενο (*Κεφάλαιο, Grundrisse*). Και από αυτή τη συνθήκη ο Μαρξ δεν εξαίρεσε καμιά έννοια, κατηγορία ή θεωρία, αφού μάλιστα θέλησε να διαχωρίσει τη θέση του από κάθε «προγενέστερο υλισμό» (*Θέσεις στον Φόιερμπαχ*), ενώ επίσης άσκησε κριτική όχι μόνο στις «κατηγορίες» της Πολιτικής Οικονομίας, αλλά και στο «χυδαίο υλισμό», που διέκρινε τη σκέψη ορισμένων από τους προγενέστερους του πολιτικούς οικονομολόγους (*Grundrisse*).

Όπως ρητά τονίζεται στον *Πρόλογο*, στην *Εισαγωγή* και σε άλλα σημεία του βιβλίου, αντικείμενο της διερεύνησης που αναλαμβάνει δεν αποτελεί ο μαρξικός υλισμός, ο υλισμός που τυχόν προϋποθέτει ή υποβαθμίζει το έργο του Μαρξ. Αντικείμενο διερεύνησης του βιβλίου είναι η «φιλοσοφική έννοια της ύλης», ο «φιλοσοφικός υλισμός» και ο «φυσικοεπιστημονικός υλισμός», επί του οποίου στηρίχτηκε και ο μαρξιστικός «διαλεκτικός υλισμός»¹. Το βιβλίο δεν υπεισέρχεται στην εξέταση του κοινωνικού-ιστορικού υλισμού, όποιας εκδοχής, ούτε αντιπαράκειται σε κανέναν «οντολογικό νατουραλισμό», όπως και δεν «ορίζει» κανέναν «αντίπαλο», όπως νομίζει ο Π. Σωτήρης, ούτε προτείνει ένα δικό του «ορισμό των υλιστικών θέσεων», συνεπώς δεν επιδιώκει κανένα «ριζικό διαχωρισμό» από όποιες «οντολογικές εκδοχές του». Δεν εξετάζει επίσης την αλτρουσερική αντίληψη για το μαρξιστικό υλισμό, καθό-

σον δεν εμπίπτει στην «προβληματική» που θέτει και παρακολουθεί το βιβλίο.

Το βιβλίο εκθέτει (*Μέρος Πρώτο. Ο φιλοσοφικός υλισμός. Έννοια και Ιστορία*) τις εκδοχές της έννοιας της ύλης και της θεωρίας του υλισμού εντός της Δυτικής Φιλοσοφίας, από την Αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας, παρακολουθώντας τις επιμέρους εκδοχές της έννοιας της ύλης και της θεωρίας του υλισμού εντός των ιστορικών χρόνων και των συνθηκών, εντός των οποίων σταδιοδρόμησαν ως μορφές, τρόποι της κοινωνικής συνείδησης. Διαπιστώνει ότι στις ιστορικές περιόδους, στις ιστορικές κοινωνίες, στο πλαίσιο των οποίων γεννιέται ή αναδιατυπώνεται η έννοια της ύλης, όπως και η θεωρία του υλισμού, κυριαρχούν το εμπόριο, η παραγωγή εμπορευμάτων και οι μεγάλης κλίμακας ανταλλαγές. Διαπιστώνει επίσης ότι είναι περίοδοι δράσης αστικών στρωμάτων ή τάξεων. Εκκινώντας από αυτές τις φιλοσοφικές και ιστορικές αναλύσεις, το βιβλίο διατυπώνει, επεξεργάζεται και ελέγχει την «υπόθεση», η οποία αποτελεί και τη συμβολή του, ότι η κοινωνική σχέση της ανταλλαγής των αγαθών ως «ισοδυνάμων αξιών», εμπορευμάτων, στις διάφορες ιστορικές της διαμορφώσεις, αποτελεί τον «κοινωνικό τόπο», που ευθύνεται για τη γέννηση, τη διαμόρφωση και την επιβολή της έννοιας της ύλης. Της έννοιας της ύλης, ειδικότερα, ως συστατικού του όντος, την εννόησή της ως «αορίστου» και ενός των «αιτίων» του όντος (Αριστοτέλης), ως «γεωμετρικότητας» (Καρτέσιος), ως καθολικής «ουσίας», παραγωγικής όλων των πραγμάτων, κατ'εξοχήν των φυσικών πραγμάτων και φαινομένων (διαφωτιστικός υλισμός), ως «κίνησης-κινητότητας» (Καντ), της ύλης ως ενοποιητικής της φύσης ουσίας, ή οντότητας (φυσικοεπιστημονικός υλισμός), ως

διαλεκτικά κινούμενης φυσικής οντότητας (Engels), ή «διαλεκτικής κίνησης» (Λένιν). Το βιβλίο ερμηνεύει, επίσης, την «αμηχανία», την αδυναμία της σημερινής φιλοσοφικής οντολογίας και θεωρίας της επιστήμης να ορίσει την έννοια της ύλης, παρά το ότι η τελευταία αποτελεί ένα από τα «αυτονόητα» της καπιταλιστικής κοινωνίας. Και βεβαίως το βιβλίο δεν αγνοεί, ούτε παρακάμπτει τη συνύπαρξη εντός της τελευταίας πολλών και διαφορετικών θεωρητικών και ιδεολογικών ρευμάτων. Αντιθέτως, προκειμένου να οροθετηθεί τα ζητήματα που διερευνά, επικαλείται και τονίζει ότι «η αστική κοινωνία παρήγαγε πέραν της υλιστικής μια σειρά αντιλήψεων, ιδεών και εννοιών που κατά καιρούς συμπλέκονται, αλλά και αυτονομούνται από την υλιστική θεωρία και φιλοσοφία».

Πάντως δε θεματοποιεί, δεν είναι δηλαδή αυτό το ζήτημα που θέτει, την αντιπαράθεση ιδεαλισμού-υλισμού. Για τον ίδιο λόγο δεν «παρακάμπτει την ιδεολογία». Δεν εξετάζει, για τους λόγους που εκτίθενται στην *Εισαγωγή (Εισαγωγή. Το Πρόβλημα)*, τον υλισμό ως «ταξική ιδεολογία». Θέτει το ερώτημα της ιστορικότητας της έννοιας της ύλης και της θεωρίας του υλισμού ως κριτικό ερώτημα, ως ερώτημα δηλαδή της ανάδειξης των ιστορικο-κοινωνικών συνθηκών, του περιεχομένου των κοινωνικών σχέσεων, των τρόπων της δράσης των ανθρώπων, άλλως των «κοινωνικών πρακτικών», που ευθύνονται για την έννοια και τη θεωρία της οποίας απετέλεσε το θεμέλιο. Ως ερώτημα των προϋποθέσεων που καθιστούν δυνατή την εννόηση των πραγμάτων, ανθρώπινων και φυσικών, ως κατά κύριο λόγο «υλικών», ή ως «και υλικών». Ως ερώτημα δηλαδή της ανάδειξης του κοινωνικού περιεχομένου της έννοιας της ύλης και του ιστορικο-κοινωνικού περιεχομένου της θεωρίας του υλισμού.

Το βιβλίο δεν περιορίζεται να επισημάνει την παράλληλη ιστορική διαδρομή της ανάδυσης και της ανέλιξης της έννοιας της ύλης και της θεωρίας του υλισμού προς την ανέλιξη του εμπορίου και της παραγωγής εμπορευμάτων. Επιχειρεί να δείξει τον τρόπο με τον οποίο η αφαίρεση της «ανταλλακτικής αξίας» διαμορφώνει ως άλλη πλευρά της την αφαίρεση της ύλης.

Το εγχείρημα στηρίζεται στην ανασυγκρότηση των επεξεργασιών του Μαρξ για το «εμπόρευμα ως κοινωνικό πράγμα» και για την «ανταλλακτική αξία» ως κοινωνική σχέση, ως σχέση «ανθρώπων προς ανθρώπους» και όχι ως σχέση πραγμάτων, των εμπορευμάτων, όπως εκ πρώτης όψεως εμφανίζεται. Στηρίζεται επίσης στις επεξεργασίες του Μαρξ για τις «μορφές της αξίας» ως ιστορικές μορφές της κοινωνικής σχέσης της ανταλλαγής των αγαθών ως «ισοδυνάμων αξιών» και στη θεωρία του για την «αξία»² ως την «κοινωνική ιδιότητα» των εμπορευμάτων, που ενώ εκφράνεται ως «αντικειμενική», ως εγγενής στο εμπόρευμα ιδιότητα, εκφράζει και συγχρόνως συγκαλύπτει, ούτως ειπείν αποκρύπτει την κοινωνική σχέση που εκάστοτε ισχύει μεταξύ των κατόχων εμπορευμάτων. Ως γνωστόν, κατά την ανάλυση του Μαρξ, στη νεότερη κοινωνία του καπιταλισμού κάτοχος εμπορεύματος είναι και ο εργάτης, αφού εξαναγκάζεται να διαθέτει-πωλεί την «εργασιακή του δύναμη» ως «ελεύθερα διακινούμενο στην αγορά εμπόρευμα».

Όπως υποστηρίζει ο Μαρξ, η ανταλλακτική αξία συνιστά αντιμετάθεση από τα υποκείμενα της ανταλλαγής, τους ανθρώπους, στα αντικείμενα-πράγματα, τα εμπορεύματα. Αντικειμενοποιεί, με άλλα λόγια, την κοινωνική σχέση και επιτρέπει την εννόμησή της ως σχέση μεταξύ αντικειμένων-πραγμάτων και όχι ως σχέση ανθρώπων

προς ανθρώπους. Αυτή είναι, όπως υποστηρίζει το βιβλίο, η πρωτογενής, θεμελιακή συνθήκη, η οποία επιτρέπει την ανάδυση της έννοιας της ύλης και η οποία εντός συνθηκών σύνθετης μορφής παραγωγής και ανταλλαγής εμπορευμάτων εξορθολογίζεται και εν τέλει συστηματοποιείται στη φιλοσοφική συνείδηση ως θεωρία του υλισμού.

Το βιβλίο παρακολουθεί (*Δεύτερο Μέρος: Το κοινωνικό περιεχόμενο της έννοιας της ύλης και τα ιστορικά όρια της θεωρίας του υλισμού*) στα επιμέρους κεφάλαια (II, III, IV, V) την ανάδυση της έννοιας της ύλης στις ιστορικές της εκδοχές και δείχνει υπό ποιες ιστορικές προϋποθέσεις αναδύεται η έννοια της ύλης, γεννάται ως «πλευρά του νοήματος της δράσης», ως πλευρά του νοητικού περιεχομένου της σχέσης των ανθρώπων που ανταλλάσσουν τα προϊόντα της εργασίας τους ως «ανταλλακτικές αξίες», ως εμπορεύματα. Το βιβλίο, αναδεικνύοντας τα εκάστοτε ιστορικά συγκείμενα και χρησιμοποιώντας τις σχετικές επεξεργασίες του Max Weber, όπως και τα σχετικά ευρήματα της κοινωνικής ανθρωπολογικής έρευνας, εισάγει και συζητάει τους «κοινούς τόπους» και τις ιστορικές διαφορές, τις «ιστορικές ιδιαιτερότητες», που χαρακτηρίζουν τις επιμέρους κοινωνίες και κοινωνικές συνθήκες (Αρχαιότητα-προκλασική και κλασική, ύστερος Μεσαίωνας, πρώιμος Καπιταλισμός, ολοκληρωμένος Καπιταλισμός). Αναλύει τον τρόπο με τον οποίο υφίστανται, εντός των διαφορετικών αυτών συνθηκών, σε πρωτογενείς μορφές, σε λιγότερο ή περισσότερο αποσαφηνισμένες μορφές, τέλος στην ολοκληρωμένη τους μορφή, οι κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων ως σχέσεις ανταλλαγής πραγμάτων, των εμπορευμάτων και μαζί τους οι αφαιρέσεις της ανταλλακτικής αξίας και οι συμφυείς προς αυτές αφαιρέσεις της έννοιας της ύλης.

Η αντιμετάθεση από τους ανθρώπους στα αντικείμενα-πράγματα, η εννόηση της σχέσης των ανθρώπων ως σχέσης ανταλλαξιμότητας των προϊόντων της εργασίας που ανταλλάσσουν ως εμπορεύματα, εμφανίζει ποικιλία ιστορικών διαμορφώσεων. Κατ' αρχήν πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η αντιμετάθεση αυτή δεν παρατηρείται στις «φυσικές», άλλως «κοινοτικές» κοινωνίες, που συναντάμε σε αφθονία στην ιστορία (π.χ. στην προκλασική ελληνική αρχαιότητα, σε άλλες αρχαίες με πολυσύνθετους πολιτισμούς κοινωνίες, ή ακόμα σε μεταγενέστερες στην ιστορία κοινωνίες, όπως οι επιλεγόμενες μεσαιωνικές κοινωνίες της Δ. Ευρώπης). Στις «φυσικές» κοινωνίες αναφέρεται συστηματικά ο Μαρξ στα *Grundrisse* προκειμένου να κάνει την αντιπαράθεση και να φωτίσει, να αναδείξει τις ιστορικές ιδιομορφίες των εμπορευματικών κοινωνιών, κατ' εξοχήν βεβαίως της καπιταλιστικής. Οφείλουμε, επίσης, να υπογραμμίσουμε ότι σε πολλές ιστορικές κοινωνίες με αναπτυσσόμενη κοινωνική οργάνωση και μεγάλους πολιτισμούς, το εμπόριο διεξήγηση στα «όρια-περιθώρια» της κοινότητας-κοινωνίας. Δεν επικρατεί στο εσωτερικό της (χαρακτηριστικές είναι εδώ οι περιπτώσεις των «προϊστορικών» πολιτισμών όπως της Αιγύπτου, ακόμα της αρχαίας Κίνας). Στις κοινωνίες αυτές η κατανομή του κοινωνικού προϊόντος δε διαμεσολαβείται από το εμπόριο, γίνεται με άλλους τρόπους. Οι κοινωνικές σχέσεις είναι εδώ διαφανείς. Δε συσκοτίζονται από το «φετιχισμό του εμπορεύματος» (Μαρξ). Οφείλουμε, επίσης, να σημειώσουμε, προς αποφυγήν ιστορικών και άλλων απλουστεύσεων, ότι καμιά ιστορική κοινωνία δεν εμφανίζει αμιγείς τρόπους παραγωγής και ανταλλαγής των αγαθών, ότι αντιθέτως, η παραγωγή και ανταλλαγή των αγαθών πραγματοποιείται εντός

ποικίλων κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών. Κατά συνέπεια όταν χαρακτηρίζουμε μια ιστορική κοινωνία ως εμπορευματική, «φυσική», ή ό,τι άλλο, αναφερόμαστε στις συνθήκες που είναι, ούτως ειπείν, επικρατέστερες εντός των ορίων της.

Όπως λοιπόν αναλύεται συστηματικά στο βιβλίο, η αντιμετάθεση από τους ανθρώπους στα αντικείμενα-πράγματα διαμορφώνεται πρωτογενώς εντός συνθηκών αντιπραγματισμού, ως «συμβολική ανταλλακτική ταυτότητα της ποιότητας» των αγαθών που ανταλλάσσονται (*Grundrisse*). Η τελευταία εκφέρεται, εντός επαναλαμβανόμενων ανταλλαγών, διευρυμένου δηλαδή αντιπραγματισμού, ως ανταλλακτική «ισοδυναμία». Η περαιτέρω διεύρυνση των ανταλλαγών καθιστά αναγκαία την εισαγωγή του χρήματος, του «γενικού ισοδυναμίου» κατά Μαρξ, του αγαθού δηλαδή επ' αναφορά του οποίου όλα τα εμπορεύματα μετρούν την αξία τους. Μπορούμε πλέον να μιλήσουμε για εμπορευματική ανταλλαγή, όχι για αντιπραγματισμό. (Ως γνωστόν, κατά τον Μαρξ, το χρήμα είναι ένα εμπόρευμα που ξεχωρίζει από την κοινωνική πρακτική, την πρακτική της ανταλλαγής, ως το «γενικό ισοδύναμο», το εμπόρευμα δηλαδή επ' αναφορά του οποίου όλα τα άλλα εμπορεύματα συγκρίνουν-μετρούν την ανταλλακτική τους αξία). Υπό τις συνθήκες αυτές, συνθήκες δηλαδή ανταλλαγής εμπορευμάτων, η συνεχής αντιμετάθεση από το ένα αγαθό στο άλλο διαμορφώνει την έννοια της «γενικής ισοδυναμίας», η οποία και «ενσωματώνεται», παίρνει δηλαδή σωματική μορφή, εκφράζεται μέσω ενός συγκεκριμένου αγαθού, του χρήματος, του «γενικού ισοδυναμίου». (Ως γνωστόν ως χρήμα έχουν λειτουργήσει στην ιστορία ποικίλα αγαθά. Κατ' εξοχήν μεγάλα ζώα [βόδι], πολύτιμα και σπανίζοντα χρηστικά αντικείμενα,

όπως δέρματα, αλάτι, κ.λπ., ή τέλος εργαλεία, ακόμη και άνθρωποι στη μορφή των δούλων). Το χρήμα στις περιπτώσεις αυτές δε διαμεσολαβεί ακόμη συστηματικά τις εμπορευματικές ανταλλαγές. Λειτουργεί κατά κύριο λόγο ως «νοητό μέτρο» της ανταλλαξιμότητας και της ισοδυναμίας των υπό ανταλλαγή, ή των ανταλλασσόμενων αγαθών, ως «νοητό μέτρο» της «αξίας» τους. (Για παράδειγμα, την εποχή του Ομήρου, οπότε επικρατεί ως χρήμα το βόδι στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, οι άνθρωποι ανταλλάσσουν εμπορεύματα μετρώντας νοερά την αξία τους με την αξία του βοδιού. Μόνο κατ' εξαίρεση το βόδι διαμεσολαβεί πράγματι την ανταλλαγή, κάποιος δηλαδή εκχωρεί μία ορισμένη ποσότητα αγαθού με αντάλλαγμα ένα ή περισσότερα βόδια). Το χρήμα λοιπόν εκφράζει την «αξία» των υπό ανταλλαγή αγαθών, εκφράζει ό,τι έχουν «κοινό», παρά τη διαφορετικότητα τους, τα υπό ανταλλαγή, ή τα ανταλλασσόμενα αγαθά. Εδώ αναδύεται η ανταλλακτική αξία ως η κοινή ουσία των πραγμάτων και συγχρόνως συνιστά ως ένα βαθμό μία αφαίρεση, με την έννοια ότι στο μυαλό των ανθρώπων τα ανταλλασσόμενα αγαθά δε νοούνται κατά κύριο λόγο υπό τις συγκεκριμένες και διαφορετικές χρηστικές τους ιδιότητες, αλλά ως φέροντα μία κοινή ουσία, ως φέροντα «αξία». Η αφαίρεση αυτή εκφράζεται στη σωματική μορφή του αγαθού που νοείται, λειτουργεί ως το γενικό ισοδύναμο, το χρήμα. Όπως λέει ο Μαρξ, το χρήμα είναι ένα αφηρημένο και εν ταυτώ συγκεκριμένο (π.χ. αλάτι) πράγμα. Η ανταλλακτική αξία, ή απλώς αξία, η σχέση που συνδέει τους ανθρώπους που ανταλλάσσουν διαφορετικά αγαθά, μία κοινωνική σχέση, όπως επιμένει ο Μαρξ, εκφράζεται στη σωματική μορφή ενός πράγματος, του χρήματος. Η σωματικότητα νοείται εδώ

ως η κύρια ιδιότητα του εμπορεύματος. Το εμπόρευμα που εκφράζει την αξία εκφέρεται ως «σωματοποιημένη αξία» (*verkörperter wert*) ή «σώμα-αξία» (*Wertkörper*) (*Grundrisse*, *Κεφάλαιο*). Υπό αυτές τις συνθήκες η σωματικότητα αναδύεται και εννοείται ως περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων, και μαζί της οι ιδιότητες (οι γεωμετρικές ιδιότητες) των σωμάτων.

Εντός ιστορικών συνθηκών περαιτέρω διευρυμένης εμπορευματικής ανταλλαγής σημειώνεται η εφεύρεση του νομίσματος, το οποίο «επαναστατικοποιεί» τις εμπορευματικές ανταλλαγές. Το νόμισμα λειτουργεί όχι μόνον ως μέτρο, αλλά ως συστηματικό μέσο της ανταλλαγής των εμπορευμάτων. Συγχρόνως αντιπροσωπεύει μία περαιτέρω αφαίρεση της ανταλλακτικής αξίας, καθώς στο χρήμα στη μορφή του νομίσματος είναι ένα «αφηρημένο» πράγμα, σε αντιδιαστολή με το χρήμα στη χρηστική μορφή του (ζώο, αλάτι, δέρμα κ.λπ.), το οποίο έχει συγκεκριμένη, χρηστική και αμέσως αναγνωρίσιμη, όπως κάθε άλλο αγαθό-εμπόρευμα, υπόσταση.

Με τη μορφή του νομίσματος η ανταλλακτική αξία, μία κοινωνική σχέση, αρχίζει να περιβάλλεται την αχλύ του μυστηρίου, καθώς ταυτίζεται με ένα «αφηρημένο» πράγμα, μη αναγνωρίσιμο ως ένα εμπόρευμα, όπως πράγματι είναι (*Κεφάλαιο*). Το νόμισμα εμφανίζεται ως ένα πράγμα που φέρει τη «μυστηριώδη» ιδιότητα να έχει εγγενή «αξία», ως εσωτερική του ιδιότητα, ως ιδιότητα αυτού τούτου του φυσικού υλικού του, του μετάλλου και όχι ως κοινωνική ιδιότητα. Το χρήμα-νόμισμα αντιπροσωπεύει συγχρόνως την «εμπράγματο» μορφή της ανταλλακτικής αξίας, με την έννοια ότι ενώ η τελευταία είναι μία κοινωνική σχέση, παίρνει τη μορφή ενός αφηρημένου υλικού πράγματος. Ακόμη, στη μορφή του νομίσματος η ανταλλακτική αξία αυτονομείται

έναντι των κοινωνικών σχέσεων τις οποίες διαμεσολαβεί, καθώς το νόμισμα διαγράφει τη δική του αυτόνομη πορεία, γίνεται ένα «αενάως κινούμενο» (*perpetuum mobile*), όπως γράφει ο Μαρξ, αφού δεν αποσύρεται ποτέ από την κυκλοφορία (παρά μόνο κατ'εξαίρεση —αποθησαυρισμός), σε αντίθεση με όλα τα άλλα εμπορεύματα που αποσύρονται από την κυκλοφορία προκειμένου να καταναλωθούν. Με τη μορφή του νομίσματος η ανταλλακτική αξία αποκτά τη δική της αυτόνομη, φαινομενικά ανεξάρτητη ζωή, έναντι των κοινωνικών σχέσεων που διαμεσολαβεί.

Τέλος, εντός συνθηκών καθολικευμένης εμπορευματικής ανταλλαγής (καπιταλισμός), η ανταλλακτική αξία μυστικοποιείται πλήρως, «πραγματοποιείται» και «φетиχοποιείται», εν ολίγοις «εξυλικεύεται» στη μορφή του κεφαλαίου (*Κεφάλαιο*, *Grundrisse*). Αλλά στις συνθήκες της καπιταλιστικής κοινωνίας θα επανέλθουμε παρακάτω. Να σημειώσουμε εδώ ότι, για να αποδώσουμε τους διαφορετικούς βαθμούς αφαίρεσης και αντιμετάθεσης από τους ανθρώπους στα πράγματα, που χαρακτηρίζουν την κοινωνική σχέση της ανταλλαγής των αγαθών ως εμπορευμάτων, την ανταλλακτική αξία στις διάφορες ιστορικές της εκδοχές, χρησιμοποιήσαμε διαδοχικά τους όρους «ενσωμάτωση» (χρήμα στη μορφή ειδικού, χρηστικού αγαθού: ζώο, δέρμα κ.λπ.), «εμπροαγμάτωση» (χρήμα στη μορφή του νομίσματος), «πραγματοποίηση»-«εξυλικεύση» (στην περίπτωση του κεφαλαίου - καπιταλισμός).

Το βιβλίο παρακολουθεί τον τρόπο με τον οποίο οι διάφορες (εντός διαφορετικών ιστορικοκοινωνικών συνθηκών), διαφορετικού βαθμού αφαίρεσης, μορφές της ανταλλακτικής αξίας (χρήμα-χρηστικό αντικείμενο, χρήμα-νόμισμα, κεφάλαιο), καθώς διαμεσολαβούν τις κοινωνικές σχέσεις, καταγράφουν

τα περιεχόμενά τους και συγχρόνως αποκρύπτουν, σε διαφορετικό βαθμό συγκαλύπτουν, συσκοτίζουν και μυστικοποιούν τις κοινωνικές σχέσεις, επιτρέπουν ως άλλη πλευρά τους την ανάδυση της αφαίρεσης της ύλης. Καθώς η αξία εκφέρεται, εννοείται ως «και υλικότητα» (*Wertmateriatut*) (*Grundrisse*, *Κεφάλαιο*). Καθίσταται δυνατή η εννόηση των πραγμάτων, ανθρώπινων και φυσικών, ως υλικών και η σύλληψη της ύλης από τη φιλοσοφική συνείδηση των εκάστοτε ιστορικών κοινωνιών ως μια έννοια που χαρακτηρίζεται από διαφορετικού βαθμού αφαίρεση και γενίκευση στις διάφορες ιστορικές της εκδοχές.

Ειδικότερα, το βιβλίο εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο αναδύεται η έννοια της ύλης το πρώτον στην ελληνική αρχαιότητα ως εννόηση της ανταλλαξιμότητας και της ισοδυναμίας των αγαθών, σε συνθήκες διευρυμένης εμπορευματικής ανταλλαγής και διαμεσολάβησής της από το χρήμα και δη το μεταλλικό νόμισμα. Σε συνθήκες δηλαδή, όπου η ανταλλακτική αξία καθίσταται «κυρίαρχος κοινωνικός δεσμός» και «σχέση παραγωγής», όπου το νόμισμα εκφράζει την «κοινωνική γενικότητα» (*Grundrisse*), διαμεσολαβεί ευρύτερα τις σχέσεις των ανθρώπων. Εντούτοις, στις συνθήκες της ελληνικής αρχαιότητας οι τομείς της παραγωγής των αγαθών δεν υποτάσσονται πλήρως στην ανταλλαγή, καθώς η παραγωγή των «χρημάτων», των χρήσιμων πραγμάτων εξακολουθεί να πραγματοποιείται σε μεγάλο βαθμό εντός του «οίκου», στην ύπαιθρο και την πόλη, προς χάριν της χρήσης-χρησιμότητας (*χρείας*) και όχι της ανταλλαγής, διατηρώντας και εντός της βιοτεχνικής παραγωγής, που απευθύνεται μόνο στην αγορά, το χαρακτήρα της «τέχνης», ή της «ποιήσεως» (Πλάτων, Αριστοτέλης), ενώ η κοινωνική σχέση εννοείται ως «χρεία προς αλ-

λήλους» και «μετοχή διά της μεταδόσεως» (Πλάτων), ως «αμοιβαία χρεία και ωφέλεια» και «αλλακτική κοινωνία» (Αριστοτέλης). Με άλλα λόγια, η ανταλλακτική αξία δεν έχει αφομοιώσει πλήρως την αξία χρήσης, όπως συμβαίνει σε μεταγενέστερους ιστορικούς χρόνους με το κεφάλαιο. Αυτή είναι η ιστορική συνθήκη, η οποία εξηγεί γιατί δε διατυπώθηκε συστηματικός υλισμός στην ελληνική αρχαιότητα, όπως αναλυτικά δείχνει το βιβλίο. Όπως επίσης αναλυτικά δείχνει το βιβλίο, η γέννηση της έννοιας της ύλης προϋποθέτει τη συνθήκη «παραγωγής ανταλλακτικών αξιών», δηλαδή την αυτονόμηση της παραγωγής εμπορευμάτων από την ευρύτερη γεωργική δραστηριότητα. Η αυτονόμηση αυτή καθιστά την ανταλλαξιμότητα και την ισοδυναμία, την ανταλλακτική αξία, εσωτερική πλευρά του νοητικού περιεχομένου, του «νου» της εξειδικευμένης παραγωγής εμπορευμάτων.

Το βιβλίο παρακολουθεί την ίδια διαδικασία όπως λαμβάνει χώρα κατά τον ύστερο Μεσαίωνα με την «έκρηξη του εμπορίου» και τη δημιουργία των αγορών στη Δυτική Ευρώπη. Παρακολουθεί στη συνέχεια τις ιστορικές συνθήκες διαμόρφωσης του κεφαλαίου και της καπιταλιστικής κοινωνίας, τη μετεξέλιξη ειδικότερα του χρήματος στις πρώτες μορφές κεφαλαίου με τη μορφή της μανουφακτούρας και τη μετεξέλιξη της τελευταίας στο βιομηχανικό εργοστάσιο, προκειμένου να δείξει τους τρόπους με τους οποίους το κεφάλαιο αφομοιώνει όλες τις πλευρές, νοητικές-νοηματικές και σωματικές-μηχανικές, της ανθρώπινης εργασίας και καθίσταται «εμπράγματο υποκείμενο» και «αυτόματο φετίχ», η «μυστικοποιημένη πραγματοποίηση» (Μαρξ) των κοινωνικών σχέσεων εντός της καθολικευμένης παραγωγής και κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, της καπιταλιστικής δηλαδή

κοινωνίας. Η παραγωγή εμπορευμάτων υπό το κεφάλαιο εξαλείφει τα υποκείμενα που εμπλέκονται (καπιταλιστές, εργάτες και άλλους) και πραγματοποιείται ως μια αφηρημένη, αντικειμενική, υλική διαδικασία, ως «υλική παραγωγή», ως «παραγωγή γενικά» (*Grundrisse*). Η κίνηση του κεφαλαίου ως ενότητα αξίας ανταλλαγής και αξίας χρήσης, «αποκρυσταλλωμένης-υλοποιημένης εργασίας» και «ζωντανής εργασίας», ως παραγωγή υπεραξίας και «πραγματοποίηση της αξίας», ως ενότητα παραγωγής και κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, διαμορφώνει το κεφάλαιο ως «εμπράγματο», «αυτόνομο υποκείμενο», που εκφέρεται ως «καθολική υλικότητα» («allgemeine Materiatut» - *Κεφάλαιο, Grundrisse*). Η συνθήκη αυτή επιτρέπει την εννόηση της σύνολης κοινωνικής διαδικασίας ως ανταλλαγής μεταξύ των συστατικών μερών του κεφαλαίου, ως «ανταλλαγής της ύλης» και του σύνολου κόσμου ως ενότητας και αυτοκίνησης της ύλης, που εξορθολογίζεται στη φιλοσοφική συνείδηση ως κοσμοθεωρητικός υλισμός.

Ήδη, από όσα αναφέραμε, γίνεται φανερό το ερμηνευτικό νήμα που διατρέχει το βιβλίο: Η αφηρημένη εκφορά και εν τέλει η «εξυλίκευση» (καπιταλισμός) των κοινωνικών σχέσεων που συνεντάγεται η αφαίρεση της ανταλλακτικής αξίας, διαμορφώνει την έννοια της ύλης ως αφηρημένης και εν τω τώ προνομιακής έννοιας για τη σύλληψη και ερμηνεία των κοινωνικών και φυσικών πραγμάτων και φαινομένων. Και καθώς η ανταλλακτική αξία στις διάφορες ιστορικές της εκδοχές αντικειμενοποιεί, ενσωματώνει, εμπραγματώνει, πραγματοποιεί σε διάφορο εκάστοτε βαθμό και εν τέλει «εξυλικεύει» (καπιταλισμός) τις κοινωνικές σχέσεις, καθώς επίσης διαμεσολαβεί σε διάφορο βαθμό (λιγότερες, περισσότερες, ή όλες

—καπιταλισμός) τις κοινωνικές σχέσεις, η ύλη συλλαμβάνεται από την κοινωνική-φιλοσοφική συνείδηση ως το κοινό και ενταυτώ αφηρημένο υπόστρωμα των κοινωνικών και των φυσικών πραγμάτων και διαδικασιών. Η κοινωνικότητα εννοείται ως υλικότητα. Οι κοινωνικές σχέσεις, οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, εννοούνται ως υλικές, ως σχέσεις μεταξύ πραγμάτων, των εμπορευμάτων (ο «φετιχισμός του εμπορεύματος» —Μαρξ). Ο άνθρωπος εκπίπτει σε «πράγμα» (κατ' εξοχήν ο χειρώναξ εργάτης).

Και ενώ στην ελληνική αρχαιότητα γεννήθηκε η έννοια της ύλης, αλλά δε διατυπώθηκε συστηματικός κοσμοθεωρητικός υλισμός, στους νεότερους χρόνους, στο ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης του πρώιμου καπιταλισμού, αναδιατυπώνεται και συστηματοποιείται η έννοια της ύλης, διαμορφώνεται εν τέλει κοσμοθεωρητικός υλισμός εντός της αναπτυγμένης, της ολοκληρωμένης καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο τελευταίος, οφείλουμε να σημειώσουμε, διατρέχει όλες τις επιστήμες (πολιτική οικονομία, κοινωνιολογία, κ.λπ. —ανεξαρτήτως εάν γίνεται ρητά επίκλησή του— και βεβαίως τις φυσικές επιστήμες)³.

Το βιβλίο ερμηνεύει επίσης, με βάση το ερμηνευτικό πλαίσιο που εισάγει, την αδυναμία της σημερινής φιλοσοφικής οντολογίας και θεωρίας της επιστήμης και δη της φυσικής, να ορίσει την έννοια της ύλης, όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω. Είναι γνωστές οι περιπέτειες της νεότερης φυσικής με την έννοια της ύλης. Συνοπτικά αναφέρουμε: Επινόηση του μυστηριώδους αιθέρα ως υλικού μέσου μετάδοσης του φωτός και μετέπειτα εγκατάλειψή του, καθώς η υπόθεση της ύπαρξής του ερχόταν σε αντίθεση με εξελιγμένα πειράματα. Εισαγωγή της έννοιας του πεδίου σε αντικατάστα-

ση της έννοιας του υλικού μέσου —η σημαντικότερη ίσως «επανάσταση» στη νεότερη φυσική⁴. Οι αντιπαράθεσεις και οι συγκρούσεις σχετικά με το αν το φως είναι ηλεκτρομαγνητικό κύμα (δηλαδή μη υλικό φαινόμενο), ή έχει σωματιδιακή φύση (δηλαδή υλική υπόσταση), καθώς η υιοθέτηση της μιας ή της άλλης εκδοχής συγκρούονταν με ορισμένα πειράματα, ενώ ήταν σύμφωνη με άλλα. Τα προβλήματα τα οποία δημιουργούσε η πανταχού παρούσα έννοια της ύλης στη φυσική, οδήγησαν πολλούς νεότερους φυσικούς στη σταδιακή εγκατάλειψή της. Ο Ευτύχης Μπιτσάκης σημειώνει: «Αλλά οι οντότητες της μικροφυσικής μετατρέπονται, σύμφωνα με ορισμένους φυσικούς, όλο και περισσότερο σε σύμβολα: καταστατικά διανύσματα, τελεστές, συμμετρίες, διαφορικές εξισώσεις, κύματα πιθανότητας, κ.λπ. Τα μικροσωμάτια είναι λοιπόν αντικείμενα ή δομές; Είναι πραγματικότητες ή μαθηματικά σύμβολα; Είναι υλικά σωματίδια ή συμμετρίες; Μήπως η μικροφυσική απομακρύνεται όλο και πιο πολύ από τον πολυσέβαστο γενάρχη, τον Δημόκριτο, και προχωρεί προς δύο εξίσου μεγάλες μορφές, τον Πυθαγόρα και τον Πλάτωνα;»⁵

Και ενώ η ύλη ήταν πανταχού παρούσα μέχρι προσφάτως στη φυσική, σε κανένα φυσικοεπιστημονικό θεωρητικό πλαίσιο, σε κανένα φυσικοεπιστημονικό «παράδειγμα» δεν κατέστη δυνατός ο αδιαμφισβήτητος ορισμός της. Αυτό μας επιτρέπει να θυμηθούμε τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη. Ο Πλάτων παρατηρεί ότι η ύλη (δε χρησιμοποιεί τον όρο, αλλά τους ισοδύναμους εννοιολογικά όρους «ανάγκη», «τιθήνη», ή «τροφός») είναι «μόγις πιστόν», τ.ε. μετά δυσκολίας διαπιστούμενο, είναι δηλαδή κάτι αόριστο και αφηρημένο, «αόρατον» και «άμορφον». Ο Αριστοτέλης, ο οποίος πρώτος εισήγαγε τον όρο ύλη και επεξεργάστη-

κε την έννοια, θεωρεί την ύλη ως «αόριστο», «άγνωστο» και «αμετάβλητο εκ της δυνάμεως της εαυτού». Ο Ε. Μπιτσάκης παρατηρεί: «Η ύλη δεν είναι επιστημονική έννοια. Είναι οντολογική κατηγορία. Κατά συνέπεια δεν είναι επιστημονικά λειτουργική: δεν υπάρχει μέτρο της ύλης... Η ύλη είναι μία αφαίρεση»⁶.

Ο Ε. Μπιτσάκης επιχειρεί μία υπέρβαση της κλασικής διχοτομίας ύλη - μάζα από τη μία, πεδίο - ενέργεια από την άλλη, θεωρώντας ότι με τον όρο ύλη μπορεί να εννοηθεί η ολότητα των φυσικών φαινομένων, τόσο δηλαδή τα φαινόμενα που υποδηλώνουν παρουσία μάζας (σωματίδια), όσο και τα φαινόμενα που υποδηλώνουν απουσία μάζας (πεδίο, ενέργεια). Γράφει: «[Η ύλη] είναι το γενικό-αφηρημένο, το οποίο στη γενικότητά του περιλαμβάνει την ποικιλομορφία του συγκεκριμένου: μαζικά σωμάτια, πεδία, σωμάτια με μηδενική μάζα ηρεμίας, ενδεχομένως το "ghost waves" (empty waves) του Αϊνστάιν, τα οποία δε μεταφέρουν σωμάτιο, κ.λπ.»⁷. Ίδια σύλληψη στον πυρήνα της είναι αυτή του Χάϊζενμπεργκ, με τη διαφορά ότι ο Χάϊζενμπεργκ «λυγίζει το ραβδί προς την αντίθετη κατεύθυνση», δηλαδή τον ιδεαλισμό. Γράφει: «Αν θελήσει κανείς να εκφράσει τη σύγχρονη εμπειρία μας στη γλώσσα της παλαιότερης φιλοσοφίας, θα μπορούσε να θεωρήσει τη μάζα και την ενέργεια ως δύο διαφορετικές μορφές της ίδιας "ουσίας" και να κρατήσει ως άφθαρτη την ιδέα της ουσίας»⁸. Εμείς, αν μας επιτρέπεται, συμφωνούμε και με τους δύο και συγχρόνως διαφωνούμε και με τους δύο. Συμφωνούμε στο σκέλος εκείνο όπου επιχειρείται η υπέρβαση της κλασικής διχοτομίας (ύλη, μάζα - πεδίο, ενέργεια). Διαφωνούμε στο σκέλος εκείνο όπου μία από τις δύο πλευρές των φαινομένων («υλική», «άυλη») επιχειρείται να καταστεί

η κυρίαρχη. Αλλά η θέση μας θα καταστεί ευκρινέστερη παρακάτω, όπου θα αναφερθούμε στα κοινωνικά φαινόμενα⁹.

Όσο για τον Π. Σωτήρη, ο οποίος παρήνευσε πλήρως το βιβλίο, ας μας συγχωρήσει. Δε νομίζουμε ότι ο Αλτουσέρ είναι σήμερα πανάκεια προς θεραπείαν «πάσης νόσου και πάσης μαλακίας». Είναι μάλλον, κατά τη γνώμη μας και όχι μόνο τη δική μας, η εκσυγχρονισμένη εκδοχή του σταλινικού υλισμού: «Η ιστορία χωρίς υποκείμενο», η αποθέωση του δομισμού, η κατάργηση δηλαδή του ανθρώπου και της ελευθερίας του. Ας μας επιτρέψει, εν τέλει, ο Π. Σωτήρης να αντλούμε από τον Μαρξ, όχι τους επιγόνους του.

Είναι σαφές ότι, αντίθετα απ' ό,τι υποστηρίζει ο Π. Σωτήρης, το βιβλίο αφίσταται από όποια μεθοδολογία «γενικής επίκλησης των μορφών συνείδησης», ή από όποια προσέγγιση «όπου όλα είναι αντανάκλασεις της κοινωνικής πραγματικότητας». Το βιβλίο θεματοποιεί την κοινωνική σχέση, το περιεχόμενο ειδικότερα της κοινωνικής σχέσης της ανταλλαγής των αγαθών ως «ισοδυνάμων αξιών», εμπορευμάτων και αναδεικνύει τις συνθήκες και τους τρόπους εννόησης των σχέσεων των ανθρώπων, που μεταγράφονται στη συνείδησή τους ως θεωρία της ύλης. Μπορεί κανείς να αρνηθεί, εφόσον το επιθυμεί, τη μαρξική θέση ότι οι ιδέες, οι έννοιες και οι τρόποι σκέψης διαμορφώνονται εντός / συνιστούν τα περιεχόμενα των κοινωνικών σχέσεων, άλλως ότι οι κατηγορίες της νόησης και της σκέψης «εκφράζουν κοινωνικές σχέσεις», που είναι εν ταυτώ «σχέσεις ανθρώπων - κοινωνίας και φύσης» (*Grundrisse, Κεφάλαιο και αλλού*). Δεν ωφελεί όμως σε τίποτα να αρνείται κανείς την κατατεθειμένη στην ιστορία της φιλοσοφίας σύνδεση της έννοιας της ύλης στις διάφορες εκδοχές της με αυτή της

φύσης και των φυσικών πραγμάτων. Ούτε ωφελεί να διαγράφουμε την ιστορία του υλισμού, προκειμένου να υποστηρίξουμε την εκδοχή, την έννοια, ή τη μη έννοια, που ταιριάζει στις θεωρητικές μας επιλογές. Γιατί τι άλλο είναι το «ίχνος του υλισμού», στο οποίο επιμένει ο Π. Σωτήρης;

Και αν διάβαζε προσεκτικά το βιβλίο, θα είχε διαπιστώσει ότι δεν εξυπονοείται πουθενά σχετικισμός και, πάντως, δε διέπεται από κανενός είδους «ιστορικισμό», πολύ λιγότερο «κατασκευαστισμό», όπως αδόκιμα πιστεύω και εντελώς αστήρικτα γράφει. Ούτε, άλλωστε, η προσέγγιση, οι επεξεργασίες και οι αναλύσεις που περιλαμβάνει συνεπάγονται αμφισβήτηση του περιεχομένου της φυσικής επιστήμης, όπως την έχει διαμορφώσει η δυτική σκέψη, η δυτική κοινωνία, συνεπώς ούτε «υποτίμηση» της «δυνατότητας», της «αναγκαιότητας επιστημολογικών τομών», όπως γράφει ο Π. Σωτήρης. Ούτε επίσης αρνείται, όπως νομίζει, τη «γνωσιμότητα του εξωτερικού κόσμου», πολύ λιγότερο την «ιστορικότητα της επιστημονικής γνώσης». Όλος το εναντίον.

Αλλά, πώς πρέπει να εννοήσουμε την «ιστορικότητα της επιστημονικής γνώσης»; Εάν εκλάβουμε ως ιστορικό τόπο διαμόρφωσής της την «ταξική πάλη», εάν εννοήσουμε την «ιστορικότητα» ως συνώνυμη της «ταξικής σύγκρουσης» και της «ιδεολογικής πάλης», δεν περιοριζόμαστε ακριβώς στις ταξικές κοινωνίες; Αν η «ταξική πάλη» και μάλιστα η «αντίθεση ιδεαλισμού-υλισμού» εκληφθούν ως διιστορικές συνθήκες, όπως φαίνεται να νομίζει ο Π. Σωτήρης, τότε δε διαπράττουμε το σφάλμα, που εντελώς αυθαίρετα και αστήρικτα αποδίδει στο βιβλίο, να προβάλουμε στην ανθρώπινη ιστορία και μάλιστα σε «προκαπιταλιστικές» και πάντως σε μη «εμπορευματικές» και μη «αστικές», οπωσδήποτε σε μη «ταξι-

κές» κοινωνίες, τις συνθήκες που προσοιάζουν στις τελευταίες; Ο Μαρξ δεν υποστήριξε ότι οι κοινωνικές τάξεις είναι «προϊόν της ιστορίας», ότι δε χαρακτηρίζουν όλες τις ιστορικές μορφές της ανθρώπινης κοινωνικής συνύπαρξης; Και τι θα κάνουμε τότε με τον «πρωτόγονο κομμουνισμό» και με τους άλλους τρόπους κοινωνικής συνύπαρξης και όχι μόνο τους «αρχέγονους», αλλά και τους άλλους «ιστορικούς» τρόπους του «ανθρώπινου ειδολογικού δεσμού», που ο Μαρξ εξετάζει στα *Grundrisse* και στους οποίους αναφέρεται επίσης στο *Κεφάλαιο*;

Θα έλεγα λοιπόν, ότι στο σύνολό τους οι κριτικές αποφάνσεις και παρατηρήσεις του Π. Σωτήρη δεν αφορούν το βιβλίο με το οποίο επέλεξε να αναμετρηθεί. Δεν μπορώ να αποδώσω τους αυθαίρετους ισχυρισμούς του ότι το βιβλίο γενικεύει τη συνθήκη της πραγματοποίησης πέραν της καπιταλιστικής κοινωνίας, ή ότι εξετάζει τον καπιταλισμό «μέσω μιας θεωρίας του εμπορεύματος», ή όσα λέει ότι τάχα υποστηρίζει το βιβλίο ως προς την ελληνική αρχαιότητα, παρά μόνο στη βιασύνη με την οποία κοίταξε το βιβλίο. Και τι να πει κανείς για όσα γράφει περί «ανθρωπολογικής ένταξης της κοινωνικής ανθρώπινης ουσίας σε οικονομικά συστήματα», που τάχα αποτελεί θέση, έστω θεωρητική προσέγγιση που υιοθετεί το βιβλίο; Ή μήπως «διάβασε εκεί», στο βιβλίο δηλαδή, «τελείως άλλα πράγματα απ' αυτά που εκτίθενται... νομίζοντας ότι κατάλαβε, πράγμα πολύ χειρότερο», όπως θα έλεγε και ο Αλτουσέρ; (*Πώς να διαβάζουμε «Το Κεφάλαιο»*).

Αλλά η κακοποίηση που έγινε στο βιβλίο από τον Π. Σωτήρη μας υποχρεώνει σε δύο καταληκτικές επισημάνσεις-θέσεις, αν και αυτές δε θίγονται στο βιβλίο. Το σημεινικό αδιέξοδο των κοινωνικών επιστημών

εγγράφει στην ιστορική ημερήσια διάταξη την ανάγκη ενός νέου κοσμοθεωρητικού «παράδειγματος», το οποίο θα εγκαταλείπει στα συρτάκια της ιστορίας τη διχοτομία ιδεαλισμός-υλισμός, η οποία έχει βασανίσει την ανθρώπινη σκέψη (στη Δύση τουλάχιστον) για πολλούς αιώνες. Ένα νέο κοσμοθεωρητικό, επιστημονικό «παράδειγμα», το οποίο θα συλλαμβάνει τον άνθρωπο, την κοινωνία και τη φύση ως ενότητα, «ενότητα ουσίας», όπως άλλωστε ήθελε ο Μαρξ. Αυτό που έχουμε κάνει μέχρι σήμερα είναι να τεμαχίζουμε τον άνθρωπο και την κοινωνία σε δύο λίγο ως πολύ ανεξάρτητα μέρη: συνείδηση-πνεύμα-θεωρησιακή πρακτική από τη μία, σώμα-ύλη από την άλλη, δίνοντας το προβάδισμα στο ένα, ή στο άλλο, είτε δηλαδή στη συνείδηση (ιδεαλισμός), είτε στην ύλη (υλισμός). Επιχειρούσαμε στη συνέχεια να συρράψουμε τα δύο μέρη της διασπασμένης πραγματικότητας με άπειρους, πλην αδιέξοδους, τρόπους. Το να πούμε, για παράδειγμα, ότι η παραγωγή είναι υλική είναι λάθος. Η παραγωγή ενσωματώνει τόσο τα προϊόντα της φύσης (πρώτες ύλες), όσο και την ανθρώπινη σκέψη, γνώση, επιστήμη και τεχνολογία. Οι πρώτες ύλες από μόνες τους δεν παράγουν τίποτα. Η παραγωγή συνίσταται ως μία πρακτική ενότητα σκέψης-γνώσης και φύσης. Το να πει κανείς ότι η παραγωγή είναι είτε υλική είτε πνευματική πράξη είναι εξίσου λάθος. Να δώσουμε ένα ακόμα παράδειγμα. Το να πει κανείς ότι το μέσο παραγωγής, η μηχανή για παράδειγμα, είναι ένα υλικό αντικείμενο, είναι, τουλάχιστον αν θέλουμε να ακριβολογήσουμε φιλοσοφικά και κοινωνιολογικά, λάθος, όπως άλλωστε σημειώνει και ο Μαρξ (*Grundrisse*). Η μηχανή ενσωματώνει πρώτες ύλες που αποσπούμε από τη φύση (σίδηρος μεταποιημένος σε χάλυβα, κ.λπ.) από τη μία, ανθρώπινη σκέψη, γνώση, τεχνολογία από

την άλλη. Συνεπώς το να πούμε ότι οι «παραγωγικές δυνάμεις» εννοημένες ως υλικές είναι η υλική βάση της κοινωνίας είναι λάθος. Το να πούμε δε ότι η ανάπτυξη των υλικών-παραγωγικών δυνάμεων δημιουργεί την ιστορία (θεωρία των σταδίων) οδηγεί σε τραγικές όσον αφορά τις ιστορικές τους συνέπειες προεκτάσεις. Έχοντας με αυτό τον τρόπο συλλάβει τις παραγωγικές δυνάμεις ως υλική βάση της κοινωνίας, μας χρειάστηκε ένα πλήθος ακροβατισμών, προκειμένου να συμβιβάσουμε την αντίληψη αυτή με την ανθρώπινη, ιστορική, κοινωνική πραγματικότητα. Διατυπώσαμε τότε τη θέση ότι η σκέψη-συνείδηση είναι αντανάκλαση της ύλης (πάντως ο Μαρξ δεν έκανε κάτι τέτοιο) και η κοινωνία χωρίζεται σε «βάση» και «υπερδομή». Δεν μπορέσαμε εντούτοις, σε καμιά εκδοχή του μαρξισμού, να εξηγήσουμε πώς αυτά τα δύο, βάση-υπερδομή, συνδέονται, πλην του να πούμε εν τέλει («σε τελευταία ανάλυση») ότι η υπερδομή (κοινωνική συνείδηση, επιστήμη, πολιτισμός, θεσμοί κ.λπ.) διαμορφώνεται ως αντανάκλαση της «βάσης», των υλικών παραγωγικών δυνάμεων και των σχέσεων παραγωγής που αυτές προσδιορίζουν και επιβάλλουν (ο Μαρξ πάντως δεν έκανε κάτι τέτοιο, αν και ορισμένες διατυπώσεις του —ιδίως του Προλόγου του 1859— μπορούν να ερμηνευθούν και ερμηνεύθηκαν δυστυχώς κατά κόρον ως τέτοιες από τους επιγόνους του, οι οποίοι και συστηματοποίησαν τη θεωρία του «διαλεκτικού-ιστορικού υλισμού» [οι όροι δεν απαντώνται στον Μαρξ, ο οποίος εξέλλου πουθενά δεν επεξεργάστηκε τέτοιου είδους θεωρία]).

Οι διχοτομίες, η διάσπαση της κοινωνίας και του ανθρώπου σε ύλη και συνείδηση επέτρεψε επίσης την παραμορφωτική ερμηνεία της ιστορίας. Να κάνουμε εδώ δύο

μόνο ιστορικές αναφορές. Είναι λάθος, κατά τη γνώμη μας, ο χαρακτηρισμός της Γαλλικής Επανάστασης ως μονοσήμαντα αστικής. Την επανάσταση του 1789 διεξήγαγαν, ως γνωστόν, τα κατώτερα στρώματα των πόλεων, όχι ακόμα στην πλειονότητά τους προλεταριακά, και οι αγρότες, μαζί βεβαίως με τη μεσαία αστική τάξη. Το γεγονός ότι κατέστη δυνατόν την επανάσταση αυτή να τη «χειριστεί» προς όφελός της και να τη χρησιμοποιήσει ως όχημα για την άνοδό της στην εξουσία η αστική τάξη, οφείλεται, κατά τη γνώμη μας, όχι μόνο στις ιστορικές «συγκυρίες», αλλά επίσης στο γεγονός ότι ο Διαφωτισμός, που προετοίμασε θεωρητικά-φιλοσοφικά την επανάσταση αυτή, συγκροτήθηκε στη βάση του φυσικοεπιστημονικού «παραδείγματος», πράγμα που του επέτρεψε να επιβληθεί, αγνοώντας τα επιμέρους συλλογικά υποκείμενα, άλλως την ταξική διαίρεση της κοινωνίας. Ο μαρξισμός, το επόμενο ριζοσπαστικό κύμα της ιστορίας, ενώ έθεσε στο επίκεντρο της προσοχής του την ταξική διαίρεση της κοινωνίας, δεν μπόρεσε, δυστυχώς, να αποκόψει το θεωρητικό ομφάλιο λώρο που τον συνέδεε με το διαφωτιστικό και δη το φυσικοεπιστημονικό υλισμό, με τραγικές συνέπειες. Η μεγάλη επανάσταση του αιώνα μας (1917) ηττήθηκε σταδιακά, εν τέλει οδηγήθηκε σε συντριβή.

Αλλά, η Ιστορία δε σταματάει σε μας. «Καινούργιοι άνθρωποι θα 'ρθούνε, περνώντας επώδυνα μέσα από τα συντρίμια της Ιστορίας»¹⁰, προκειμένου να ανοίξουν νέους δρόμους, αφομοιώνοντας τα διδάγματατά της.

Σημειώσεις

1. Οφείλουμε εδώ να υπενθυμίσουμε τη γνωστή διάκριση: *μαρξικός*, που παραπέμπει στο έργο του Μαρξ, *μαρξιστικός*, που παραπέμπει στο έργο των επιγόνων του.

2. Ως γνωστόν, ο Μαρξ χρησιμοποιεί τους όρους «ανταλλακτική αξία», ή απλώς «αξία» ως ισοδυναμους.

3. Δε μας επιτρέπει εδώ ο χώρος να δείξουμε την υλιστική αντίληψη που διατρέχει την πολιτική οικονομία, ακόμα και το έργο, για παράδειγμα, των προδρομών του Μαρξ, Smith και Ricardo (φυσικές νομοτέλειες ριθμίζουν την οικονομία και για τους δυο). Είναι, εξάλλου, ειρύτερα γνωστό ότι η κοινωνιολογία συγκροτήθηκε ως επιστήμη με προγραμματική θέση την υιοθέτηση του φυσικοεπιστημονικού θεωρητικού και μεθοδολογικού προτύπου. Είναι επίσης γνωστό ότι η σημερινή οικονομική επιστήμη έχει αποστευρωθεί από κάθε κοινωνική-ταξική ανάλυση, έχει κατακλινστεί από μαθηματικά μοντέλα κατά το πρότυπο των φυσικών επιστημών, τέλος, ρητά σήμερα επιχειρεί να συγκροτηθεί στη βάση της θεωρίας των συστημάτων της φυσικής (θεωρία του χάους κ.λπ.).

4. Ο Einstein γράφει για τις εξισώσεις του Maxwell, οι οποίες περιγράφουν τη δομή των πεδίων: «Η διατύπωση αυτών των εξισώσεων αποτελεί το πιο σπουδαίο γεγονός στη φυσική από τον καιρό του Νεύτωνα...» Βλ. A. Einstein & L. Infeld, *Η Εξέλιξη των Ιδεών στη Φυσική*, εκδ. Δωδώνη, μτφρ. Ε. Μπιτσάκης, Αθήνα 1978, σελ. 132.

5. Ε. Μπιτσάκης, *Είναι και Γίγνεσθαι*, εκδ. Στάχιν, Αθήνα 1996, σελ. 75.

6. Ε. Μπιτσάκης, «Υλη, Μάζα και Ενέργεια: Μια Σχετικιστική Προσέγγιση», *Οικοπαια*, τχ. 40, 2000, σελ. 99.

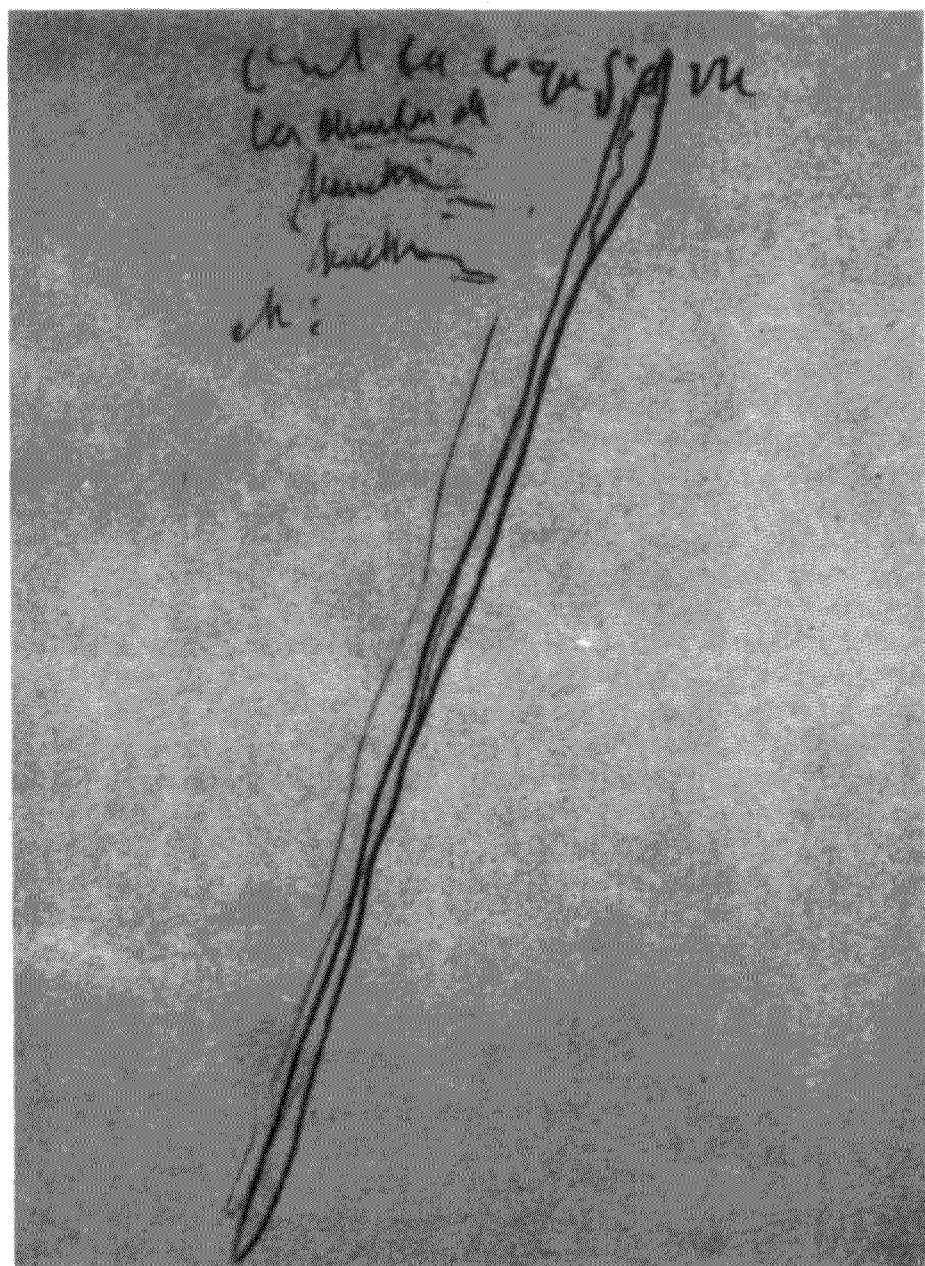
7. *Οπ.π.*, σελ. 99.

8. Αναφέρεται στο Ε. Μπιτσάκης, *Είναι και Γίγνεσθαι*, *οπ.π.*, σελ. 101.

9. Οι αναφορές στις νεότερες εξελίξεις της φυσικής είναι συμβολή στο παρόν κείμενο της Σοφίας Ν. Αντωνοπούλου.

10. Αποσπάσμα από το ποίημα «Θα ξαναγεννηθείς» της Σοφίας Ν. Αντωνοπούλου, που αναφέρεται στον Μαρξ.

Μαρία Ν. Αντωνοπούλου

Χειρόγραφο του Henri Michaux